

Tomasz Jurek

Dzieje mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej - z ostatnich kwerend w archiwach niemieckich

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 5, 395-398

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Jurek
Gorzów Wlkp.

Dzieje mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej — z ostatnich kwerend w archiwach niemieckich

W granicach II Rzeczypospolitej mniejszości narodowe stanowiły trzecią część ogółu ludności. Obok najliczniejszych Ukraińców, Żydów i Białorusinów Niemcy stanowili bardzo prężną ekonomicznie i zarazem najlepiej zorganizowaną mniejszość narodową, co wynikało m. in. z aktywnego wsparcia Republiki Weimarskiej i III Rzeszy. Mieszkająca w Polsce ludność niemiecka liczyła według polskich szacunków niespełna 750 tys. Statystyki niemieckie podawały liczbę dwukrotnie większą, co wywoływało nie tylko częste polemiki naukowe, lecz także kontrowersje polityczne.¹

Największe skupiska Niemców znajdowały się na terenie dawnego zaboru pruskiego - na Pomorzu i w Wielkopolsce a także Górnym Śląsku. Poza pasem województw zachodnich liczna grupa Niemców osiedliła się również w okręgu łódzkim, mniejsza na Wołyniu i w woj. warszawskim. Warto zauważyć, że w ówczesnym przygranicznym pow. międzychodzkiem, którego zachodnia część należy dziś do woj. gorzowskiego, mieszkało wg stanu z 1936 r. 4431 Niemców, co stanowiło 14,1 % ogółu ludności w tym powiecie.²

¹ Por. wyniki spisów powszechnych z 1921 i 1931 r.

² Zob. D. M a t e l s k i, *Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce w latach 1919-1939*, Poznań 1997, s. 30-32.

Mniejszość niemiecka pozostaje od blisko półwiecza przedmiotem zainteresowania niemieckich i polskich historyków. Wiele aspektów z życia tej grupy nie zostało dotąd bliżej ukazanych, w tym zwłaszcza kultura fizyczna, spełniająca ważną funkcję integracyjną. W ramach dwumiesięcznego stażu studyjnego na Uniwersytecie w Poczdamie³ autor odwiedził główne niemieckie archiwa, przechowujące źródła do dziejów mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej. Podejmując poszukiwania archiwaliów wytworzonych przez organizacje mniejszościowe i agendy rządu niemieckiego, autor podążył tropem badaczy oraz korzystał ze wskázówek dostępnych prac źródłowych.⁴

Podczas kwerendy w archiwach berlińskich oraz w Poczdamie okazało się, że zaszły pewne zmiany w niemieckim systemie archiwalnym, przejawiające się także w strukturze zbiorów. Na znaczeniu straciło byle Centralne Archiwum Państwowe NRD (Zentrales Staatsarchiv, Historisches Abteilung I), któremu po zjednoczeniu Niemiec przypadła rola placówki regionalnej, przechowującej już tylko część ze swych niegdyś obszer-nych zbiorów. Podobny los spotkał inne kluczowe enerdowskie archiwum - Zentrales Staatsarchiv, Historisches Abteilung II w Merseburgu. Szczególnie cenne dla polskich historyków akta z zespołów Ministerstwa Spraw Zagranicznych (Auswärtiges Amt) i Fundacji Niemieckiej (Deutsche Stiftung) zostały przekazane do Archiwum Federalnego w Berlinie.⁵ Nie należy zatem powoływać się na wspomniane placówki w Merseburgu i Poczdamie, cytując bezkrytycznie za wcześniej wydanymi pracami miejsce zdeponowania wymienionych oraz innych zespołów akt. Niemcy zachowali wprawdzie dotychczasowy numer akt, np. Deutsche Stiftung R 8043, lecz należy pamiętać o zmianie nazwy i adresu archiwum.

Najkorzystniejsze warunki do pracy można znaleźć w innej berlińskiej placówce - Tajnym Archiwum Państwowym Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego⁶, posiadającym m. in. zespoły międzywojennych resortów

³ Staż odbył się pod kierunkiem prof. Hansa Joachima Teichlera na Wydziale Filozoficzno - Historycznym w okresie sierpień - październik 1997 r.

⁴ M. in. W. S. K o t o w s k i, *Quellen zur Geschichte der deutschen Minderheit in Polen von 1919 bis 1939 in deutschen und polnischen Archiven*. Marburg 1992. A.S. Kotowski, D. Matelski, *Quellen zur Geschichte der deutschen Minderheit in Polen von 1919 bis 1939 in deutschen und polnischen Archiven sowie in polnischen Bibliotheken*. Marburg 1993.

⁵ Bundesarchiv, 12205 Berlin - Zehlendorf, Finckensteinallee 63.

⁶ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, 14195 Berlin Dahlem, Archivstrasse 12/14.

finansów oraz spraw wewnętrznych. Dzieje się tak za sprawą niepowtarzalnej atmosfery życzliwości dla gości z Polski, jaką tam wytworzył zastępca dyrektora dr Stefan Hartmann, biegle mówiący po polsku. Dość powiedzieć, że osobiście interesuje się przebiegiem kwerendy, a przybyśków z Polski chętnie gości w swoim gabinecie, prowadząc długie dysputy o postępie prowadzonych prac.

Tradycje i atmosferę archiwum w Dahlem zastępuje w Archiwum Federalnym w Koblenji⁷ nowoczesność funkcjonalnej bryły tego obiektu i zainstalowanych systemów komputerowych. Dzięki temu żądany materiał można uzyskać kilkanaście minut po komputerowym zgłoszeniu w czytelnii. Komfort miejsca pracy historyka podkreślają, podobnie jak w Archiwum Federalnym w Berlinie, osobne kabiny z czytnikami mikrofilmów. Dla zainteresowanego dziejami II Rzeczypospolitej najważniejszy okazał się zespół akt Niemieckiego Instytutu Zagranicznego (Deutsches Ausland - Institut).

Ostatnią z odwiedzonych placówek było Archiwum Polityczne Ministerstwa Spraw Zagranicznych, usytuowane w gmachu tego resortu w Bonn.⁸ Aby do niego dostać się, należało wcześniej uzyskać stosowną opinię z Wydziału Nauki Ambasady RP w Kolonii i dopiero wtedy po codziennej wnikliwej kontroli strażnicy pozwalali przekroczyć bramę jednego z pilniej strzeżonych gmachów w Niemczech. W bońskim archiwum na wyróżnienie zasługują źródła z zespołów: Wydział Polityczny V/Polska oraz Ambasada Niemiec w Warszawie, z cennymi materiałami, zwłaszcza korespondencją niemieckich organizacji w Polsce z MSZ w Berlinie i ambasadą w Warszawie.

We wszystkich archiwach autor zetknął się z kompetentną i cierpliwą wobec niektórych ułomności językowych obcokrajowca obsługą oraz optymalnymi możliwościami technicznymi w zakresie kopiowania bezpośrednio z akt lub mikrofilmów. Bez problemów można także zamówić fotografie lub mikrofilmy z ilustracji archiwalnych.⁹ Czas oczekiwania na odbitki ksero, zdjęcia lub mikrofilmy wynosi około 1-2 miesięcy. We wszystkich archiwach można również korzystać z podręcznego księgozbioru oraz zaopatrzyć się w bezpłatne druki informacyjne.

⁷ Bundesarchiv, 56064 Koblenz, Potsdamerstrasse 1.

⁸ Politisches Archiv Auswärtiges Amt, 53113 Bonn, Adenauerallee 99-103.

⁹ Przeciętny koszt jednej strony odbitki ksero wynosi 0,60 - 0,80 DM plus koszty wysyłki, zaś jedna fotografia kosztuje ok. 10 - 20 DM w zależności od formatu.



ul. Welniany Rynek 8